

Sosyolojik basiret

Duvar ve
Perspektif
Yazıları

**Besim F.
Dellalođlu**

FAŞİZMİN SOSYOLOJİSİ*

“Faşist” nitelemesi Türkçede oldukça yaygın kullanımı olan bir kavramdır. İnsanlar genellikle beğenmedikleri, karşı oldukları ideolojiye, fikre, eyleme yönelik olarak kullanır onu. Ve böylece kavram, aşırı, gereksiz, bağlamsız kullanımın getirdiği kolaylıktan dolayı sahici anlamını yitirir ve giderek bir “boş gösteren”e dönüşür. Yani her şey “faşist” ise aslında hiçbir şey “faşist” değildir. Her şeye faşist diyenler sahici bir faşist gördüklerinde artık onu ayırt edemez hale gelebilirler.

Öyleyse faşizm nedir? Faşizm modern bir siyasal ideolojidir. Tıpkı muhafazakârlık, liberalizm, milliyetçilik, sosyalizm, komünizm, anarşizm gibi. Hatta faşizm bunlar içinde en son sürüm ideolojidir. Diğerleri genellikle on dokuzuncu yüzyıl içinde oluşmuşlardır. Ancak faşizm büyük ölçüde yirminci yüzyılda, iki dünya savaşı arasında ortaya çıkmıştır.

Faşizm ile diğer ideolojiler arasındaki fark aslında daha farklı bir biçimde de gösterilebilir. Diğer ideolojiler genelde seçim/sandık geleneğinin yerleşmesinden önce ortaya çıkmışlardır. Hatta bu ideolojilerin çoğulluğunun seçim/sandık geleneğinin ortaya çıkmasında katkıları olduğu bile söylenebilir. Oysa faşizm ancak ve ancak seçim/sandık yerleştikten sonra mümkün olabilmiştir. Bu realite pek çoklarına paradoksal gözükebilir. Ancak faşizm hakkındaki en can alıcı gerçek budur. Faşizm seçim/sandık geleneği olan, görece demokratikleşmiş, toplumsal kutuplaşmanın yoğun olduğu, yani

---

* 6 Mayıs 2021, Gazete Duvar.

klasik anlamıyla kriz toplumlarının ideolojisidir. Faşizm otoriter-yanizminin sandıktan çıkmış halidir.

Dolayısıyla faşizmin modernlik öncesi otoritaryanizm, mutlakiyet biçimlerine yönelik olarak kullanılması en azından anakronizmdir. II. Abdülhamit, Napoleon Bonaparte, Fatih Sultan Mehmet, Julius Ceasar “faşist” olamazlar. Bütün bunların ortak nedeni bu isimlerin hiçbirinin seçimle iktidara gelmemiş olmasıdır.

Faşizm genellikle darbecilikle kolaylıkla karıştırılır. İtalya’da Faşistler, Almanya’da Naziler demokratik, prosedürel süreçler sonucunda iktidara gelmişlerdir. Faşizmin darbeye ilişkisi gelişi tarzıyla ilgili değildir, geldiği gibi gitmeyi kabul etmemesiyle ilgilidir. Faşizm darbeye iktidara gelmez, iktidardayken darbe yapar. Ancak bu gerçek faşizmin ve darbenin ciddi bir toplumsal desteğe yaslanmadığı anlamına gelmez. Faşizm sivil bir harekettir. Hatta faşizm en organik halk hareketlerine yaslanır. Faşizm birtakım kötü insanların iktidarı ele geçirmesi değildir. Toplumsal bilincin derinliklerine nüfuz etmiş olanın iktidara yansımasıdır.

Faşizmin diğer ilginç bir özelliği daha önce adlarını andığım her ideolojiden feyz alabilmesidir. Bu ideolojilerle faşizm arasında sanıldığından çok daha az mesafe vardır. Bu nedenle her türlü ideolojiden faşizme atlamak sanıldığından kolaydır. Bunun en önemli nedeni ise faşizmin sosyolojik tabanını bu ideolojilerin hepsinin tabanından devşirebilmesinde yatar.

Birçok faşist arkasında halk desteği olmasını kendisinin faşist olmamasının bir kanıtı olarak kullanır. Oysa arkanızda halk desteği olması sizi faşist olmaktan otomatikman alıkoymaz. Hatta çok güçlü ve koşulsuz halk desteği faşizmin olmazsa olmazıdır. Faşizm popüler desteğin kaynağıyla ilgili değil, iktidarın kullanılma biçimleriyle ilgilidir. İlkindeki meşruluk, ikincideki gayrimeşrulukları örtemez.

Türkiye’de faşizm denince ilk akla gelen genelde askeri darbelerdir. Oysa faşizm ancak ve ancak kitle toplumlarında mümkündür. Demokrasinin asgari koşullarının, mesela sandık geleneğinin oluşmuş

olması gerekir. Türkiye sosyolojik manada büyük ölçüde 1980'lerden sonra kitle toplumu olmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu dönemden önce otoriterlik biçimleri açısından faşizm uygun bir niteleme olmaz. Seçim geleneğinin oturmadığı ya da kitle desteği olmayan tek parti rejimlerin olduğu yerde de faşizm olmaz. Onlara başka isimler bulmak gerekir. Askeri darbeler de faşizm değil, adı üzerinde askeri darbelerdir. Örneğin 12 Eylül 1980 askeri darbesi faşizm ile birlikte en çok anılan olaylardan biridir. Oysa bir askeri darbenin, arkasında sivil bir halk desteği olmadığı için doğrudan faşizm olarak adlandırılması güçtür. Bir darbeyi esas faşist kılan sertliğinden çok arkasındaki halk desteği desteğidir. 12 Eylül 1980 darbesini faşizmle birlikte anılabilir kılan darbenin öncesi değil sonrasdır. 12 Eylül Anayasası toplumdun %90'lar oranında kabul aldığıında artık darbenin ve uygulamalarının halk tarafından en azından onaylanmış olduğu göz ardı edilemez. İşte o andan itibaren 12 Eylül'ü faşizmle birlikte anmak meşru hale gelir.

Tüm diğer ideolojilere kendilerini yakın hissedenler bununla gurur duyarlar genellikle. Kimse liberal, muhafazakâr ya da sosyalist olmaktan utanmaz. Ancak faşistler bile kendilerine faşist denmesinden pek haz etmezler. Bunun temel nedeni faşizmin tarihi sicilinin pek parlak olmamasından kaynaklanır. Aslında tertemiz ideoloji yoktur. Bütün ideolojiler öyle ya da böyle tarihle kirlenmişlerdir. Ancak yine de bu konuda hiçbiri faşizmle yarışamaz. Şairin dediği gibi: Bütün ideolojiler hızla kirleniyordu ama faşizm birinciliği hiç kaptırmadı!

FAŞİZMİN PSİKO-POLİTİĞİ*

Çoğu zaman rejim diyerek, düzen addederek içinde yaşadığımız toplumun politik hallerinin sorumluluğunu üzerimizden atmaya çalışırız. Sanki rejim de, düzen de bizim iradelerimizin bir ortalaması olarak değil de, tesadüfen oradadır. Oysa, en azından modern zamanlarda, hiçbir rejim ya da düzen gökten zembille inmez. Hiçbir ülkenin politik iktidar yapısı sadece dışsal bir komplo teorisiyle açıklanabilecek kadar basit değildir. Bir toplumun başına gelenler nadiren birkaç kötü insanın etkisiyle açıklanabilir. Meselelere ancak böyle bir pencereden bakabilenler birey düzleminde de, toplum düzleminde de zaten ergenlik belirtileri gösterenlerdir. Çünkü bu tür bir zihniyette sorumluluk duygusu yoktur. Hayat bir başa gelen olarak yaşanır. Reşitler dünyaya böyle bakmazlar.

Ataların, babaların, reislerin kol gezdiği bir politik iklimde toplumsal vasat ergenlikte oluşur. Konu sadece cezai ehliyet ya da oy verme hakkı gibi hukuki veya anayasal değildir. İnsanlar başlarına gelenlerin sorumluluğunu üstlenmekten düzenli bir biçimde imtina ediyorlarsa ergendirler. Büyümemişlerdir. Böyle toplumlarda ataların, babaların, reislerin sürekli gündemde olması aslında eşyanın tabiatına uygundur. Her ergen için ebeveyni potansiyel bir mesihdir. Mesihin tanımı ise tek bir dokunuşla tarihi değiştirebilme gücüne sahip olmaktır. Sürekli kurtarılmayı beklemek ergenliğin şanıdır. Toplumsal arketipler tabelalarla, prosedürlerle, kozmetik müdahalelerle gizlenemez çoğu zaman. Buzdağının görünen yüzünde bir toplumda anayasa olabilir, meclis olabilir, seçim olabilir. Ancak aynı

---

* 13 Mayıs 2021, Gazete Duvar.

buzdağını görünmeyen dibinde yurttaşlar oy vererek kendilerine ebeveyn tayin ediyorlardır belki de.

Bugün insanların psişik derinlikleriyle, tutum ve davranışları arasında bir ilişki olabileceğinden söz etmek için illa Freudyen olmak gerekmez. Bu ilişkiyi giderek toplumlar için de belli sınırlar içinde tekrar etmek için Jungçu olmak şart değildir. Aynı şekilde faşizm gibi otoriter rejimlerin sadece kitlelerin başına gelen bir şey olmadığını iddia etmek için bir W. Reich olmak gerekmediği gibi.

Bir ülkenin politik rejimi, genelde sanıldığıının aksine, o ülkede yaşayan insanların haleti ruhiyelerinden tamamen bağımsız değildir. Politik olanla, psişik, psikolojik, psikiyatrik, psikanalitik olan arasında her zaman belli bir ilişkisellik vardır. İnsanların haleti ruhiyeleriyle politik rejimler arasındaki ilişki zeytinyağı ile su arasındaki ilişkiye benzemez. Bunların her ikisi de ayrı vakumlarda meydana gelmezler. Hatta tam tersine bunlar aynı tencerede pişerler. Söz konusu tencere ise tarihselliktir, toplumsallıktır, ilişkiselliktir.

Polis ile psyche arasındaki ilişkilerden söz etmek politik rejimleri olağanüstüleştirme ya da patolojikleştirme de değildir. Faşizm özellikle modern zamanlarda gayet olağandır, imkân dâhilindedir. Kitle toplumunun alametifarikası zaten neredeyse her şeyin olağan olmasıdır. Otoriter rejimlerin, insanları bilinçlerinin derinlikleriyle ilişkisinden söz etmek konuyu patoloji terimlerine mahkûm etmek de değildir. Zaten tarihe, topluma, ilişkilere gömülmüş insanlık halleri sadece patoloji terimleriyle açıklanamaz. Fazlası gerekir. Politik psikoloji de zaten işte bu fazlanın peşindedir.

“Faşizmin Sosyolojisi” başlıklı yazımda faşizmin sandıktan çıkan otoriterlik olduğunu yazmıştım. Aynı akıl yürütmeyi sürdürerek politik tertibatı özellikle oy verme davranışına indirgeyelim geçici olarak. İnsanlar hangi saiklerle oy verirler? Cevap olarak sınıftan, toplumsal tabakalardan, statüden, cüzdandan, ideolojiden, ideallerden söz etmek elbette anlamlıdır. Ancak belki de asıl sorun bütün bunların yeterli olup, olmadığıdır! Çocuklukta alınmamış bir bisik-

letin veya yenilmiş tokadın, ergenlikte hüsrarla sonuçlanmış bir aşkın, gerçekleşmemiş orgazmların, siyaset bilimi diplomasıyla taksi şoförlüğü yapmanın, sürekli olarak aşağılanmış hissetmenin, tarihsel bir mağdurluk hissiyatının, kuşaklar boyu süregiden çok geniş bir toplumsal memnuniyetsizliğin bütün bir tarih boyunca sadece bireysel bilincin derinliklerinde kitli olarak kalabileceğini kim garanti edebilir? Bütün bunları, oy verme davranışı gibi gayet prosedürel bir şeyle ilişkili olabileceğini kabul etmek kolay olmayabilir. Peki soruyu şöyle sorarsam: Örneğin politik liderlerin, yani ataların, babaların, reislerin kendi kitleleriyle olan ilişkilerin kurulumunda bütün bu verdiğim örneklerin ve daha fazlasının hiçbir bağlantısının olmadığı söylenebilir mi?

Modern zamanlarla birlikte insanlığın tamamen rasyonelleştiği her sabah yeniden test edilmesi gereken faraziyedir. On sekiz yaşını geçmiş, sistematik vergi veren, her kırmızı ışıkta duran, şiddeti asla bir yöntem olarak düşünmeyen, futbol stadındaki lüks locasından sahaya viski şişeyi fırlatmayan yurttaşların yaşadığı bir toplumda elbette otoriterliğin yatay ve dikey düzlemde bu kadar yaygın olmasına şaşırarak gerekir! Faşizm de, her türlü otoriterlik de hepimizin iliklerine ve dibine kadar dâhil olduğu bir toplumsallığın ürünü olabilir. Büyümek için insanın kendisiyle yüzleşebilmesi gerekir. Bilinç dediğimiz de zaten kişinin kendinin farkına varmasıdır. Kaliteli gelecek tasavvurları için ancak ve ancak kurucu tespitlerden yola çıkılabilir.

FAŞİZMLE MÜCADELE DERNEĞİ*

Gazete Duvar'da daha önce yazdığım “Faşizmin Sosyolojisi” başlıklı yazımda belirttiğim gibi Türkiye “faşist” nitelemesinin oldukça yaygın olduğu bir ülke. Üstelik bu niteleme her kesimde her kesime yönelik olarak da yapılabiliyor. Bu da benim aklıma hemen şöyle bir soru getiriyor: Sadece bu durumu bile bir semptom olarak okuyabilir miyiz? Ne tip bir ülkede herkes herkese “faşist” demekte bu kadar ısrarcı olabilir?

Kamusal düşüncenin ve öz eleştirinin pek yaygın olmadığı toplumlarda farklı mahallelerin birbirleri hakkındaki eleştirel değerlendirmelerinin doğruluk katsayısı yüksek olur genellikle. Öz eleştiri yoksa, kendini ötekilerle birlikte düşünmeye yol açacak kamusal yeterli değilse, düşmandan gelen eleştiriler de zaten kale alınmıyorsa bu vasat herkesi faşist kılmaya muktedir bir iklim üretir. Çünkü insanların kendilerini eleştirebilme, kendiliklerinin farkına varabilme imkânları kısıtlıdır. Yeni bir toplumda herkes herkese faşist diyorsa, bu muhtemelen doğrudur. Kelimenin gerçek anlamıyla bir faşizmden söz etsek de, etmesek de o toplum oldukça otoriter bir toplumdur ve bu otoriterliğin oluşmasında bir diğerini faşist olmakla itham eden her kesimin bir katkısı vardır.

Faşizm algısının bu kadar yüksek olduğu bir toplumda, kuşaklar boyu bu algının anti-faşist bir bilinç geliştirmiş olması beklenirdi. Ama maalesef durum hiç de öyle değildir Türkiye’de. Sadece bu bile semptom ile hastalığın ayırt edilemezliğine delalet eden bir noktadır.

---

* 20 Mayıs 2021, Gazete Duvar.

Herkes faşizmden şikâyetçiye demek ki faşizm bir realitedir. Faşizmin reelliğini, faşizm saptaması yapanların faşizme katkı vermelerinden bağımsız olarak ele alamayız. Yani herkes birbirine faşist diyorsa ve herkes bundan ilginç bir biçimde çok memnunsa faşizmin kolektif bir inşa olduğu açıktır.

Buradaki paradoks ise faşizm farkındalığının bu kadar yüksek olduğu bir toplumda faşizme karşı mücadelenin bu kadar düşük olmasıdır. Örneğin ben Türkiye’de hiç faşizmle mücadeleye yönelik bir dernek kurulduğunu duymadım. Ama Türkiye’de komünizmle mücadele dernekleri oldukça yaygındır. Açmaz şudur: Bir toplumda olan bir şeyle mi, yoksa olmayan bir şeyle mi mücadele için dernek kurulur? Ben Türkiye’ye komünizm geldiğini hiç duymadım. Hatta bunun gerekli bir şey olması durumunda, onu zaten devletin getireceğine yönelik bir rivayette vardır zaten.

Bu arada şunu belirtmeden geçemeyeceğim. Bir ülkede komünizm ile mücadele dernekleri, faşizmle mücadele derneklerinden daha yaygınlsa eğer o ülkede demokrasinin standartları çok düşüktür. Bu arada komünizmi geleceğe yönelik bir rejim olarak görmediğimi belirtmek isterim. Marx’ın temel metinlerini okuduğumda komünizmin kapitalizm sonrası bir rejimin değil, kapitalizmin içinde ve onu aşmak için mücadele eden bir ethos’un adı olabileceğini düşünürüm hep. Tıpkı Karatani gibi. Yani, bu yazının mantığıyla komünizm de aslında bir tür kapitalizmle mücadele derneğidir.

Asıl ilginç olan ise şudur: Bu ülkede herkes faşizmden şikâyet etmektedir. Herkes diğerini faşist olmakla itham etmektedir. Ancak Türkiye’de hiçbir zaman bir faşizmle mücadele derneği kurulmamıştır. Yani Türkiye’de olmaması gerektiği düşünülen ve de zaten olmayan bir şeyle mücadele için dernekler kurulmuştur. Fakat kötü olduğu düşünülen, olmaması gerektiği addedilen, ama bir yandan da sürekli varlığından şikâyet edilen bir şeyle mücadele için dernek kurmak kimsenin aklına gelmemiştir.

Bu da aslında herkesin biraz faşist olduğuna ve hatta bilincinin derinliklerinde bir yerde bunun farkında olduğuna delalet etmez mi? Sonuç olarak kim kendisiyle mücadele için dernek kurmayı aklından geçirebilir? Aslında kimsenin genel anlamda faşizmle bir derdi yoktur. Herkesin derdi düşmanının faşizmiyledir. Bunu başka bir biçimde belki şöyle de ifade edebiliriz: Herkes demokrat olmak için önce düşmanının demokrat olmasını beklemektedir. Ve herkesin vakti de boldur.

Konuya farklı bir perspektiften de bakabiliriz. Çok az ahlaklı insanın bulunduğu bir toplumda herkesin ahlaktan söz etmesi ve ahlakı hep ötekinden, diğerinden, hatta düşmanından talep etmesi mesela. Bu da aslında eşyanın tabiatına sanıldığı kadar aykırı değildir. Ahlakın bulunmadığı toplumlarda ahlakçılık hortlar. Ahlakçılık, kendisini ahlaka tabi görmeden, başkasına ahlak vaaz etmektir. Bu tıpkı kendisi demokrat olma ihtiyacı hissetmeyen, demokrat olma külfetine hiç girmeyen birinin, rakiplerini sürekli faşist olmakla itham etmesine benzer.

İşte burası tam da “faşist” nitelermelerinin faşizmin mümkün olduğu ortamın sürekli yeniden üremesine neden olduğu noktadır. Çünkü aslında kimileri sabırla kendi faşizminin iktidara gelmesini beklemiştir. Mağduriyetlerini derin faşizmlerine katık yapmışlardır. Diğerleri ise sıranın kendi faşizmlerine geleceği günü beklemektedir. Demokrasi ise, hiç fazla idealize etmeden, herkesin kendi faşizmini diğerinin faşizmiyle mübadele ettiği bir farazi sözleşmenin adıdır. Demokrasi her birimizi diğerinin faşizminden korur. Böylece aslında kendi faşizmimizden de korumuş olur.

TOPLUMU YENİDEN ÜRETMEK*

Türkiye'nin en önemli sorunu ürettiğinden daha fazla tüketiyor olmasıdır. Üstelik bu, kuşaklar boyunca devam edegelen bir olgudur. İşin önceliği elbette ekonomidir ve bunu en tipik göstergesi her yıl tekrarlanan cari açığıdır, birikmiş borçlardır. Ama ürettiğinden daha fazla tüketiyor olmak sadece ekonomik bir mesele değildir. Hatta ekonomik üretimsizlik çok daha derin, yapısal bir toplumsal özelliğin sadece bir tezahürüdür. Türkiye toplumu epey bir zamandır kendini düzenli bir biçimde daha kaliteli olarak üretmekte ciddi sancılar çekmektedir.

Toplumun kendini asgari bir kalitede düzenli bir biçimde yeniden üretememesinin bence en temel nedenlerinden biri, önceliklerin yanlış belirlenmiş olmasıdır. Tipik bir modernleşme toplumu olma alameti olan acilcilik, hızlı kalkınmacılık, hep bir menzile yetişme paniği aslında yeniden üretimde ekonomik büyümeyi öncelikli kılmıştır zihniyetsel olarak. Yani önce Türkiye iktisadi olarak kalkınacak, kişi başına düşen GSMH belli bir seviyeye gelecek, ancak ondan sonra eğitim, kültür, sanat gibi “garnitür” konuların kıymeti bilinecektir.

Oysa ister bir hayranlık konusu ya da bir nefret nesnesi olarak referans alınan Avrupa tecrübesi bu şekilde kalkınmamış; modernlik ve medeniyeti böyle üretmemiştir. Avrupa, Rönesans'tan itibaren önce bir Edebiyat Cumhuriyeti ya da geniş bir kültürel kamusal alan üretmiştir. Politik ulus-devlet ve ekonomik kalkınma bu kültürel

---

* 27 Mayıs 2021, Gazete Duvar.

temel üzerinde gerçekleşmiştir. Başka bir biçimde söylersem Avrupa tecrübesi sözel olanı, sayısal olanın önünde tutmuştur genellikle.

Avrupa dediğimizde pek çoğumuzun ilk aklına gelen Sanayi Devrimi'dir. Oysa Sanayi Devrimi bir neden olmaktan çok, bir sonuçtur. Bugünkü Avrupa'yı mümkün kılan daha çok Matbaa Devrimi ve onun Rönesans ile çıkışmasıdır. Aslında kitap ilk sanayi ürünüdür ve öncelikle Edebiyat Cumhuriyeti'nin, sonra da ulus-devletin arkasında o vardır. Yani Sanayi Devrimi'ni de, modern ulus-devleti de üretecek kişileri işte bu kültürel kamusal alan inşa etmiştir.

Osmanlı-Türkiye tecrübesinin merkez/çevre, iktidar/muhalefet tüm katmanlarıyla bazı dozaj farkları göz ardı edildiğinde bu konudaki yaklaşımları benzerdir. Belki de III. Selim'den beridir modernleşme hikâyemiz aslında sayısal olanı sözel olana öncelimenin hikâyesidir. Dolayısıyla bu sözel/sayısal dengesi meselesinin Türkiye'nin kendini yeniden üretimde kuşaklarıdır asgari kaliteyi üretememesinin temeli olarak değerlendirilebileceğini düşünüyorum.

Her şeyi ekonomik büyümeye indirmek, ekonomik büyüme için bile yeterli bir strateji değildir. Sadece maddi altyapıya yatırım yaparak bir ülke kalkınmaz. Ekonomik kalkınma için bile öncelikle kaliteli yurttaş, dolayısıyla kaliteli toplum üretmeyi becerebilmek gerekir. Yani kaliteli yurttaşlardan oluşan, kaliteli toplumların daha zengin olmaları eşyanın tabiatına uygundur. Sanılanın aksine, kalite zenginliğin bir türevi değildir, zenginlik kalitenin bir türevidir.

Dolayısıyla, bu konuda gündelik siyasetin bileşenlerinin ya da mevcut ideolojilerin arasında bir tercih yapmak kadar, toplumsal zihniyette neredeyse genetikleşmiş doğru bilinen yanlışları tespit etmek de önemlidir. Yapısal sorunlarla sadece gündelik siyasetin terminolojisiyle baş etmek pek mümkün değildir. Bu konu neredeyse III. Selim'den beri Osmanlı-Türkiye tecrübesinin genetik bir sorunudur. Sorunun farkına varmak, çözümüne girişebilmenin öncelikli koşuludur.

Bu meselenin kronik boyutu büyük ölçüde işte bu minvaldedir. Modernleşme hikâyemizin en ciddi stratejik hataları Müfredat ve Maarif alanında vuku bulmuştur. Ancak meselenin kronik boyutu yanında bir de akut denebilecek yönleri vardır. Akut derken kastım meselenin Türkiye tarihinin en azından benim bizzat şahit olduğum bölümündeki görünümüdür. Akut açıdan bu kendini yeniden üretmemenin giderek bir tür kitlenmeye yol açtığı bile söylenebilir.

Ömrühayatım esasındaki veriler ışığında sözünü ettiğim kitlenme konusunda en önemli dönemecin 12 Eylül 1980 olabileceğini düşünüyorum. Gazete Duvar'da daha önce yazdığım "Bir 12 Eylül Muhasebesi" yazısında ifade etmişim, 12 Eylül ile birlikte bu ülkenin en iyi yetişmiş gençlerini toplumsal envanterinden düştüğünü. Neredeyse bir savaş etkisi yaptı 12 Eylül toplumsal olarak. Bu yazının terminolojisiyle söylersem, en kaliteli üretimi olan gençleri, ülkenin hamuruna katkılarını içselleştirmeden gömmüştür.

Ondan sonra da zaten üretim/tüketim dengesinin yakası hiçbir zaman bir araya gelmedi. 1980'lerin neo-liberal dalgalarıyla birlikte de ülkenin temel motivasyonu zaten üretmeden tüketmek şekline büründü. 28 Şubat olduğunda Türkiye'de yurttaş başına düşen okulda geçirilen süre 3.6 yıldır. Bugün bu rakam 6'nın üzerine çıktı. Ancak Avrupa'ya baktığımızda ortalamanın 10'un üzerinde olduğunu görüyoruz. Yani Türkiye kaliteli yurttaş üretmekte sistematik bir biçimde zorluk çekiyor. Üstelik bu söz ettiğim meselenin sadece niceliksel boyutu. Niteliksel açıdan bakarak bu süreler zarfında çocuklara, gençlere nasıl bir yüklemeye yapıldığını da sorabiliriz. Bu açıdan durumun daha az vahim olduğunu söylemek de mümkün değil. Umarım ileride beni gerçekten çok üzen bu "nitelik" meselesini ele alacak mecalim olur.

TOPLUMU TÜKETMEK*

Gazete Duvar'da "Toplumu Yeniden Üretmek" başlıklı bir yazı yazmıştım. Aslında şu an okumakta olduğunuz yazı da onun bir devamı. Çünkü kendilerini düzenli bir biçimde daha kaliteli bir seviyede yeniden üretmekte zorluk çeken toplumlar giderek kendilerini tüketmeye başlarlar. Tıpkı kendi kendini yiyip bitirmek deyiminde olduğu gibi. Yani kendini sistematik bir biçimde yeniden üretememek bir anlamda kendini tüketmek anlamına da gelebilir.

Türkiye özellikle son zamanlarda kafayı tamamen zenginleşmeye takmış gibi gözüküyor. Çok geniş toplumsal kesimlerin temel hayat ideolojileri bir an önce köşeyi dönmek şeklinde ifade edilebilir bir hale gelmiş durumda. Bunun temel sebeplerinden biri de kuşaklar boyunca birikmiş bir tüketim açlığı. Bu açlık o kadar güçlü ki, toplumsal zihniyette tüketim ile üretim arasındaki bağ neredeyse kopmuş durumda. Türkiye giderek doğru dürüst üretmeden sürekli tüketimin arttığı bir toplum haline geliyor. Bu zenginlik ve tüketim arzusu o kadar yoğun ki, toplum giderek kendini tüketmeye de başlıyor.

İşin aslına bakarsak eğitimde, kültürde, sanatta, edebiyatta, sanayide, marka/patent/inovasyonda ciddi sıçramalar yapamayan bir toplumun hızlı bir biçimde zenginleşmesi zaten pek mümkün değildir. Ancak sözünü ettiğim alanlarda kendini daha kaliteli bir biçimde yeniden üretemeyen bir toplumun kafayı zenginleşmeye takması zaten başlı başına bir kendini tüketme, hatta çürüme semptomu olarak değerlendirilebilir. Ve bunun mutlaka ciddi sonuçları olur.

---

* 3 Haziran 2021, Gazete Duvar.

Bu satırları yazarken Marmara denizindeki musilaj görüntüleri gözümün önünden gitmiyor ne yazık. Bunun bir tesadüf olması elbette mümkün değil. Bu durum sözünü ettiğim toplumsal tükenişin semptomlarından biri olabilir. Şöyle düşünelim: Karadeniz ve Akdeniz'e kıyısı olan pek çok ülke var. Bu denizlerde benzer bir durum ortaya çıktığında bunu sorumlusu sadece Türkiye'de yaşanan hayat olmayabilir. Ancak Marmara sadece Türkiye tarafından çevrelenmiş bir deniz. Yani Marmara'nın tükenmesi Türkiye'nin tükenmesiyle eşdeğerdir.

Üretimsizlik, üretilenin kalitesizliği Türkiye'de ciddi bir istikrar kazanmış görünüyor. Bir toplumda antropolojik kültürün geniş bir müfredat ve nitelikli bir maarifle yeterince buluşmadan hızlı bir biçimde zenginleşebilmesi başlı başına bir sorundur. Kalkınma dediğimiz her zaman toplumsal, kamusal bir süreçtir ve daha önce ifade ettiğim alanların hepsinden belli bir seviyede kalite üretebilmeyi içerir. Böyle olduğunda toplumun rölantisi yüksek olur. Toplum ilişkiseldir. Her kalite artışı bir diğerini de etkiler ve toplumun genel kalitesi de yükselir. Ancak dönemsel ve kesimsel zenginleşmeler aynı etkiyi yapmaz. Uzun vadede toplumun kendini daha kaliteli olarak yeniden üretimine hizmet etmez. Sonuç olarak da zaten haydan gelen huya gider. Toplum bir bütün olarak kalkınamaz. Bu da potansiyellerin verimsiz kullanımı açısından bir tür tüketimdir. Toplumun kendini tüketmesidir. Bu tür, toplumu yükseltmeyen dönemsel ve kesimsel zenginleşmeler bu süreçlerin öznelere fark etmese de biraz da toplum fikrine rağmen olur, hatta toplum fikrini zedeler, imha eder.

İyilik, kötülük, adalet, medeniyet, görgüsüzlük, diğerkâmlık, kamusal bilinç, hödüklük, doğanın bir parçası olduğun bilinci, kabalık, liyakat insan doğasının vazgeçilmez parçaları değildir. Bunların hepsi, tarihseldir, sosyolojiktir. İnsanlar aynı zamanda dâhil oldukları, ait hissettikleri toplumsal ilişki ağları içinde bu niteliklerden bazılarını meylederler. Kaliteli bir toplum olmanın alametifarikası toplumsal öznelere daha çok olumlu niteliklere doğru teşvik etmesidir.

Toplumun kendini daha kaliteli bir zeminde yeniden üretmesi buna bağlıdır. Bunu tersi toplumun kendini tüketmesiyle eş anlamlıdır.

Örneğin son dönemde Boğaziçi Üniversitesi'ne reva görülen uygulama bir toplumun kendini tüketmesinin tipik bir örneği olarak da okunabilir. Ancak üretim kapasitesini yitirmiş, sadece tüketerek ayakta kalmaya çalışan bir toplum en kaliteli üniversitelerinden birine bu şekilde davranabilir. Bunun bir toplum için bindiği dalı kesmekten hiçbir farkı yoktur. Ülkenin en yüksek üniversite giriş sınavı puanıyla girilen, dolayısıyla ülkenin potansiyel olarak ne nitelikli gençlerinin okuduğu üniversiteye bu şekilde muamele etmek bir tükenişin işaretidir. Bir toplumun kendi geleceğini günü kurtarmak için harcamasını da bir tür tükeniştir.

Bir başka vahim konu ise son zamanlarda bir mafya babasının ülkede en çok takip edilen bir (sosyal) medya fenomenine dönüşmüş olmasıdır. Bunu, söz konusu kişinin söylediklerinin içeriğinden, bunun yol açacağı muhtemel siyasi krizlerden, konunun hukuki yönlerinden tamamen bağımsız bir biçimde ifade ediyorum. Hangi aklı başında toplumda bir mafya babası gündemi bu kadar yoğun bir biçimde meşgul edebilir? Mafyanın bir toplumun kaderinde bu kadar etkili olabilmesi işlerin iyice zıvanadan çıktığına delalet eder.

Marmara musilajı da, Boğaziçi Üniversitesi'nin başına gelenler de, bir mafya babasının yaratabildiği gündem de bir toplum için tükenmenin alametleridir.

YERSİZ İDEOLOJİ*

Bu yazı yerli ideoloji fikrine karşı yazılmıştır. En baştan belirtmek istedim. Böylece bu fikri tartışmasız kabul edenler, bu fikrin yanlışlığıyla yüzleşmeye hazır olmayanlar yazıyı okumayı burada bırakabilirler. Biz diğerleriyle yola devam edebiliriz.

Benim gençliğimde yerli olan ve olmayan ideolojiler diye bir ayrımın olduğunu pek hatırlamıyorum. Yani ideolojiler arasındaki rekabet, mücadele sertçe olmasına rağmen bugünkünden daha mertçe vuku buluyordu. Sağcılıkla solculuk, milliyetçilikle sosyalizm, liberalizmle komünizm arasında hiçbir zaman eşit, hakkaniyetli bir rekabet olmadı bu topraklarda ama en azından mücadele aynı zeminde gerçekleşiyordu.

Ama sözde yerli olan ideolojilerle güya yerli olmayan ideolojiler ayrımı ortaya çıktığından beri artık bu kadarı bile mümkün değil. Çünkü artık bu topraklarda, bu topraklara ait olan ideolojilerle bu topraklara ait olmayan ideolojiler arasında bir mücadeleden söz ediliyor. Dolayısıyla bu topraklara ait olmayan ideolojilerin, bu topraklardaki şansı giderek daha da azalıyor.

Bu konuda öncelikle şunu belirtmek isterim: Yerli ideoloji/Yerli olmayan ideoloji ayrımı benim hayatımda duyduğum ne büyük saçmalıklardan biri olabilir. Çünkü bütün modern siyasi ideolojilerin anavatanı Avrupa tarihidir. Bu konuda muhafazakârlık, milliyetçilik, liberalizm, sosyalizm, komünizm, anarşizm, faşizm arasında hiçbir fark yoktur. Bütün bu ideolojiler Avrupada modernliğin inşası süre-

---

* 10 Haziran 2021, Gazete Duvar.

cinde ortaya çıkmış ve oradan da dünyanın geri kalanına yayılmıştır. Osmanlı-Türkiye tecrübesi de bunun bir istisnası değildir.

Genelde iddia edildiğinin ya da sanıldığığının aksine bugün Türkiye’de esamisi okunan ideolojilerin hepsi batıdan gelmiştir. Avrupa Türkiye’nin batısında yer almaktadır. Hatta Türkiye’nin yaklaşık % 3’ü zaten Avrupa’da bulunmaktadır. Yani kökü dışarda olmak sadece sosyalizmin, komünizmin, liberalizmin kaderi değildir. Aynı zamanda muhafazakârlık ve milliyetçilik de Türkiye’ye batıdan gelmiştir. Başka bir açıdan muhafazakârlık ve milliyetçilik birer Anadolu ideolojisi, diğerleri ise birer Trakya ideolojisi de değildir.

Türkiye’nin özellikle muhafazakârlarına ve milliyetçilerine bunu anlatabilmek gerçekten çok zor olabilir. Ama bu maalesef bu kadar basit bir gerçektir. Osmanlı-Türkiye tecrübesi ulus fikrini de, bir kurum olarak ulus-devlet’i de yerli olarak üretmedi. Bunlar bu topraklara batıdan gelen fikirlerden, kavramlardan, kurumlardan en önemlileridir. Başka bir deyişle, bütün ideolojiler bu topraklara modernleşme paketi içinde gelmişlerdir. Bu nedenle milliyetçiliğin yerli olması tarihsel olarak mümkün değildir. Hatta Türk milliyetçiliğinin Osmanlı geleneğindeki en gecikmiş milliyetçiliklerden biri olduğu bile söylenebilir. Aynı şey muhafazakârlık için de geçerlidir. Muhafazakârlık da Türkiye’ye batıdan gelmiştir. Ancak muhafazakârlıkla ilgili olarak pek ayrıntıya girmek istemiyorum bu yazıda. Çünkü bu konudaki düşüncelerimi başka bir yazıya saklıyorum.

Avrupa’da ortaya çıkmış ve oradan bütün dünyaya yayılmış ideolojileri zaten saydım. Bunların yerli ya da yabancı olmalarından söz etmenin saçmalığı konusunda ikna olmuş olabilirsiniz. Ama konu örneğin İslamcılığa (İslamizm) geldiğinde belki kafanız biraz karışıyor olabilir. Yani İslamcılığın Müslüman toplumlara özgü bir ideoloji olduğunu, dolayısıyla da bu toplumlarda İslamcılık için yerlilik iddiası hâlâ mantıklı gözüküyor olabilir. Ama maalesef bence bu da doğru değil. Müslüman toplumlar için İslam’ın yerliliğinden elbette söz edilebilir. Ama onun bir ideolojiye dönüşmüş hali olan

İslamcılık için aynı şey geçerli değildir. İslamcılık Müslüman toplumların modernlikle karşı karşıya geldiklerinde verdikleri aslında gayet Avrupalı, hatta alafranga bir tepkidir. İslamcılık, adı üzerinde bir dini inancın ideolojiye dönüşmesidir. Ve dünyaya ideolojilerin penceresinden bakmak ilk kez Avrupa'da icat edilmiştir. İdeoloji fikrinin bizatihi kendisi Avrupalı'dır, alafrangadır.

Geç de olsa vakıf olduğum post-kolonyal kuramlar bu paradoksun altını önemle çizerler. Avrupa'nın kendi dışına doğru genişlerken her yerde kendi ulus-devlet klonlarını nasıl ürettiğini veya buna direnmeye çalışan yerelıkların nasıl Avrupa ulus-devlet modeline göre yapılandıklarını çok güzel anlatırlar. Yeni yeni keşfettiğim Karatani ulus-devlet'in özellikle dışarıdan olan yönüne, yani bir bakıma uluslararasılığına çok dikkat çeker. Bu kadar uluslararası olan bir şey nasıl aynı zamanda yerli olabilir?

Bu topraklarda Apple, Twitter, Facebook, Samsung vb. ne kadar yerliyse, ulus fikri de, ulus-devlet kurumu da ve bu çerçevede yerliliği iddia edilen milliyetçilik ve muhafazakârlık da ancak o kadar yerlidir. Aslında tuhaf olan bu markalara, bu kavramlara, bu kurumlara, bu ideolojilere yerli ya da değil diye bakmaktır. Bütün eleştiri haklarımızı saklı tutarak bütün bunlara bizim de dâhil olduğumuz, bizim dışımızda olmayan, oluşmasında bizim de payımızın olduğu bir dünyanın birer parçası olarak bakabilmektir artık normal olan.

Uzun lafın kisası bütün ideolojiler yersizdir. Bu konuda Türkiye'de maalesef çok yaygın olan bazı sayılıtların yersiz oldukları gibi.

MUHAFAZAKÂRLIĞIN SOSYOLOJİSİ I*

Gazete Duvar'da yazdığım “Yersiz İdeoloji” başlıklı yazıda Türkiye’de özellikle milliyetçiliğin ve muhafazakârlığın yerlilik söyleminin yersizliğini tartışmaya çalışmışım. Ve yazının akışı içinde muhafazakârlığa ayrı bir bahis açmaya niyetli olduğumdan söz etmişim. Muhafazakârlığa milliyetçilikten daha fazla önem verdiğim için değil, milliyetçilik, ulus, ulus-devlet temalarında daha önce Gazete Duvar’dan epey yazı yazmış olduğum için. Bu yazıyla sözümü tutmaya çalışacağım. Belki ileride daha başkaları da olabilir elbette.

Geçenki yazı, milliyetçilik ve muhafazakârlığın da tıpkı diğer ideolojiler gibi Türkiye’de modernleşme sürecinde batıdan geldiği fikrine dayanıyordu. Bu ikisiyle diğerleri arasında bir yerlilik/yersizlik hiyerarşisi kurmanın anlamsızlığını ileri sürüyordu. Ancak bu yazıda ele almak istediğim meselenin bir başka boyutu. Hepsi Avrupa tarihinin birer ürünü olan modern siyasi ideolojiler, dünyanın diğer kesimlerine doğru yaygınlaşırken farklılaşabilirler. Başka topraklarda, o toprakların tarihsel özelliklerine göre biçim değiştirebilirler. Aslında bu söylediğim bütün ideolojiler için geçerlidir. Hiçbir ideoloji her toplumda mutlaka aynı biçimde şekillenmez. Hatta bizzat Avrupa tecrübesi içinde bile farklılaşabilirler. Örneğin liberalizm İngiltere, Fransa ve Almanya’da yüzde yüz aynı değildir.

Türkiye’nin muhafazakârlaştığı yönünden çok yaygın bir kanaat var. Üstelik bu kanaat genelde hiçbir konuda anlaşılmayan, kutuplaşmış kesimler içinde ortak olan ender şeylerden biri. Kendilerini

---

* 17 Haziran 2021, Gazete Duvar.

muhafazakâr addedenler de, muhafazakârlıktan rahatsız olanlar da Türkiye'nin muhafazakârlaştığı konusunda hemfikirler. Ancak hiç kimsenin mevcut durumundan memnun olmadığı, herkesin daha çok tüketmek istediği, bu anlamda değişim arzusunun bu kadar güçlü olduğu bir toplumda muhafazakârlıktan söz etmenin ne kadar anlamlı sorusunu da aklımızın bir kenarında tutmamız lazım.

Muhafazakârlık öncelikle zengin olmak isteyenlerin değil, hâlihazırda zaten zengin olanların ideolojisidir. İşte tam da bu nedenle Türkiye gibi modernleşme toplumlarda en azından Avrupa tecrübesine birebir benzer bir muhafazakârlığın olması pek kolay değildir. En azından şimdilik. Çünkü muhafazakârlık, adı üzerinde muhafaza etmenin bir ideolojiye dönüşmüş halidir. Bunun için ise asgari koşul maddi ve manevi güçlü değerler üretmiş olmaktır. Üstelik bu üretimin kuşaklar boyu devam etmiş, yerleşikleşmiş olması gerekir. “Dedenizin mezarının bulunduğu yerde ikamet etmiyorsanız henüz yerleşik hale geçmemişsiniz demektir” ifadesi elbette daha çok erken modernliğe karşılık gelir, ama benim meramımı size anlatabilmek için çok işlevsel olduğu da bir gerçektir.

Muhafazakârlık da tüm diğer ideolojiler gibi modernliğin bir tezahürüdür. Muhafazakârlığın geçmişle, gelenekle, dindarlıkla daha haşır neşir olmak istemesi bir önceki cümleyle çelişmez. Muhafazakârlık tam da bu tercihlerin modern zamanlarda vuku bulmasına denir zaten. Muhafazakârlık, fikri kurucusu Edmund Burke'nin Fransız Devrimi üzerine düşünürken, “Geçmişte hiç mi iyi bir şey yoktu?” diyerek serzenişte bulunmasıdır elbette. Ama bu konular tartışılırken hep unutulmuş basit bir gerçek Burke'nin bir İngiliz liberali olmasıdır.

İlginç bir biçimde modern siyasal ideolojiler hem modernliğin bir ürünüdürler hem de modernliğin sonucudurlar. Hepsisi şehirde ortaya çıkmışlardır. Şehir kamusallığında gelişmişlerdir. Başka bir deyişle Avrupa tarihinde, modernliğin inşası sürecinde ilişkisel olarak ortaya çıkmışlardır. Daha farklı bir ifadeyle aynı tencerede pişmişlerdir.

Avrupa'da muhafazakârlık ortaya çıktığı zaman Rönesans'tan beri gelişen bir kültürel kamusal alan, bunun üzerine konmaya başlamış ulus-devlet kurumsallaşmaları, şehirlerde yerleşik sınıflar ve geniş bir siyasal kamu vardı. Değişim süreçlerinin daha jakoben ya da daha liberal olması bunların yanında talidir. Fransız ve İngiliz tecrübelerinin farklılığında olduğu gibi örneğin. Dolayısıyla Avrupa'da muhafazakârlık, modernliğin inşasında ciddi rol oynamış ve bunun ekmeğini yiyen, hatta bu ekmeği diğer bazı sınıflarla paylaşmaya pek de gönüllü olmayanlara işaret eder.

Avrupa muhafazakârlığı modernliği reddetmez. Hatta böylesi bir tutum muhafazakârlık için kendini reddetmeyi de içerir. Çünkü muhafazakârlığın arkasındaki ana sınıfın Marx'ın deyişiyle burjuvazi olduğunu kabul edersek, modernlik dediğimiz şeyin öncelikle burjuvazinin inşa ettiği bir şeydir. Muhafazakârlık tam da bu nedenle öncelikle muhafaza etmenin ideolojisidir. Değişimi reddetmez ama değişime karşı şüphecidir. Değişimin yavaş yavaş ya da sindire sindire veya kısık ateşte gerçekleşmesini tercih eder.

Türkiye'de ise muhafazakâr olduğu iddia edilen sınıflar genellikle mevcut ekonomik hallerinden pek de memnun olmayan ve hızla toplumsal mobilite talep edenlerdir. Bu kesimler hızla zenginleşmek, tüketim kapasitelerini nicelik ve nitelik açısından artırmak ve çeşitlendirmek isteyen alt ve orta sınıflardır. Bu ise benim yazının başından beri anlatmaya çalıştığım muhafazakâr eşyanın tabiatına o kadar da uygun değildir.

Bu yazının devamı olan ve "Muhafazakârlığın Sosyoloji II" başlık yazımda Türkiye'ye odaklanarak konuya devam edeceğim.

MUHAFAZAKÂRLIĞIN SOSYOLOJİSİ II*

Türkiye modern bir toplum olmaktan çok bir modernleşme toplumdur. Modernleşme ihtiyacı bir toplumsal dönüşüm ihtiyacından çok, devletin bekasına istinaden tezahür etmiştir. Bir başka deyişle Avrupa'da geniş ve yerleşik bir toplumsal değişim talebi siyasal alanı süpürebilirken, Türkiye gibi ülkelerde toplumsal değişim devletin eylemiyle, yani siyasal olarak ortaya çıkabilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye tipik bir Carl Schmitt ülkesidir. Yani siyaset daha çok devlet eylediği zaman ortaya çıkan bir şeydir. Elbette bir önceki cümleyle çelişebilecek eğilimler hem Avrupa'da hem Osmanlı-Türkiye tecrübesinde söz konusudur. Ancak suyun ana akış yatağının bu olduğu söylemek fazla abartılı olmaz.

Osmanlı-Türkiye tecrübesinde modernleşmenin de, ulus-devlet inşasının da arkasında yerleşik kentli sınıflar yeterince yoktur. Bunun detaylarına burada fazla girmek istemiyorum çünkü bu ayrıntı başlı başına bir yazıya konu olmayı hak ediyor. Böylece sizlere pek yakında örneğin “Burjuvazinin Sosyolojisi” başlıklı bir yazı sözü vermem gerekiyor. Yani Türkiye’de Avrupa tecrübesiyle karşılaştırılabilir bir siyasal ve kültürel bir muhafazakârlıktan söz etmek pek mümkün değildir. Ama yazdığım “Muhafazakârlığın Sosyolojisi I” başlıklı yazıda ifade ettiğim gibi bunun böyle olduğu konusunda güçlü bir söylem var son yıllarda.

Buradan iki şekilde devam edebilirim. Tasvir etmeye çalıştığım Avrupa muhafazakârlığını, Türkiye’de muhafazakârlık denen şeyle

---

* 24 Haziran 2021, Gazete Duvar.

karşılaştırmak ve bunların birbirlerine benzememeleri üzerinden Türkiye’de muhafazakârlık yoktur gibi bir sonuca varmak. Bu genelde Türkiye’de çok sık yapılan tespit/eleştiri biçimidir ki aslında tipik bir modernleşme toplumu olma semptomudur. Buna kısaca yokluk ya da eksiklik envanteri çıkarmak diyebiliriz.

Diğer bir seçenek ise söz konusu farklılığı tespit ettikten sonra düşünmeye devam ederek bunun soy kütüğünü çıkarmak, bunun ardındaki tarihsel, sosyolojik nedenleri açığa çıkarmaktır. Birincisi Türkiye’de çok daha sık tercih edilir ve aslında bir tür ideoloğluktur. İkincisine ise çok daha ender rastlanır. Bu da genelde dünyada sosyal bilim denen şeye tekabül eder.

Bugün Türkiye’nin siyasal haritasına baktığımızda kendilerini muhafazakâr olarak tanımlayan veya dışarıdan muhafazakâr oldukları iddia edilen sınıfların sosyolojik profilleri nedir? Sadece bu basit soruya cevap vermek bile bize inanılmaz bir açıklama imkânı sağlayacaktır. Çok genel olarak bakıldığında Türkiye’de muhafazakâr addedilen sınıflar, kesimler, zümreler Türkiye ortalamasından daha az zengin, daha az şehirli, daha çok taşralı veya köylü, daha dindar, daha az eğitilmiş, antropolojik kültüre daha bağlıdır. Örneğin AKP’nin arkasında sosyal taban özellikle son dönemde giderek böylesi bir çerçeveye daha net bir şekilde oturmaktadır.

Örneğin şehirlilik açısından bakarsak Avrupa muhafazakârlığı şehirlilerin, şehre önce gelenlerin, daha kaliteli eğitime daha önce ulaşanların ve dolayısıyla da cüzdanı daha şişkin olanların ideolojisidir. Oysa Türkiye’de bir önceki cümlede ifadesini bulan toplumsal kesimler Türkiye ortalamasına göre daha fazla CHP’yi desteklemektedirler. Avrupa tecrübesinde şehre daha sonra gelenlerin, kaliteli eğitime geç ulaşanların, cüzdanı daha zayıf olanların genel ortalamaya göre daha fazla sola meylettikleri tarihi bir gerçektir. Oysa Türkiye’de benzer kesimler yine ortalamaya göre daha fazla AKP’ye oy vermektedirler.

Dolayısıyla Avrupa’da muhafazakârlık denilenle, Türkiye’de muhafazakârlık addedilen arasında ciddi bir farklılaşma olduğu

aşikâr. Ben bunun büyük ölçüde modernlikle modernleşme arasındaki büyük mesafeden kaynaklandığını düşünürüm hep. Sanılanın aksine “modern”den türeyen bütün kavramlar aynı anlama gelmezler. Modern toplumlarla, modernleşme toplumları arasında en ciddi mesafelerden biri de, siyaseti, örneğin oy verme davranışını belirleyen temellerin farklı olabilmesinden kaynaklanır.

Avrupa muhafazakârlığı elbette bazı teoloji-politik, kültür-politik renkleri taşısa da öncelikle ekonomi-politik bir kutuplaşma eksenine oturur. Örneğin Avrupa sağının “Hıristiyan-Demokrat” damarı ya da geçmişi bize bu teoloji-politik, kültür-politik genetiğe işaret eder. Ne de olsa bu tür partiler on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında çok yoğun biçimde yaşanan Kültür Savaşları’nın izlerini hâlâ taşırlar. Kültür Savaşları terminolojisinin teoloji-politik saptamasını boşa düşürdüğü sanılmasın sakın. Avrupa Kültür Savaşları’nın en önemli teması yükselen laik ulus-devlet ile şehirli, yerleşik dindar toplumsal kesimler arasındaki mücadeleydi.

Bir modernleşme toplumu olarak Türkiye’de ise siyasetin genetiğinde, en azından Avrupa tecrübesiyle karşılaştırıldığında, teoloji-politik ve kültür-politik eksenler daha önde, ekonomi-politik eksen ise daha arkadadır. Türkiye’de kültüralizmin bu kadar güçlü olması, siyaseti etkileme kabiliyetinin sürekliliğinin arkasında bu realite vardır. Ve bu bizatihi Türkiye’de demokrasinin önündeki en önemli engellerden biridir. Demokrasi evrensel değildir, belli bir zaman ve mekânda belli koşulların bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Demokrasiyi sadece bir idealite olarak değil, aynı zamanda bir realite olarak ele alabilmek gerekir. Bu anlamda asgari bir ekonomi-politik denge, hatta bir tür izonomi olmadan demokrasiden söz etmek tarihsel olarak pek mümkün değildir. Elbette bu konu mutlaka başka yazılara konu olabilecek genişliktedir.

Türkiye’de muhafazakârlık diye adlandırılan durumlar, konumlar, tutumlar şehirlilik, yerleşiklik, tuzu kuruluk, zenginlik gibi sosyolojik özellikler göstermekten çok dindarlık, köylülük, taşralılık gibi

özellikler göstermektedir. Muhafazakârlığın, konservatizm'in Türkçesi olduğunu hatırladığımızda aslında şunu da eklemek gerekir: Avrupada muhafazakârlar daha önce biriktirdiklerini korumaya çalışırlar. Türkiye'de muhafazakârlık ise içine doğulan antropolojik kültürün, yani dindarlığın, köylülüğün, taşralılığın bir siyasal ideolojiye dönüşmesine işaret etmektedir.

BURJUVAZİNİN SOSYOLOJİSİ I*

Norbert Elias müthiş kitabı *Uygarlık Süreci*'nde medeniyet kavramının gelişmesiyle özellikle Fransız saray kültürünün yaygınlaşması arasındaki ilişkiyi vurgular. Medeniyet, yani civilisation kavramının devreye girmesi 1760'lara tekabül eder. Bu kavram aslında civilité'nin dönüşmüş bir halidir. Civilité ise büyük ölçüde bizim adabımuaşeret dediğimiz şeydir ve aslında saray kökenlidir. Geleneksel anlamıyla sarayın da yüksek aristokrasi olduğu düşünülürse, civilité ve bir anlamda da civilisation aristokratik kökenlidir.

Ancak medeniyet kavramı aynı zamanda sınıflar arasındaki mesafenin azalması perspektifini de taşır. Farklı kesimlerin antropolojik kültürleri arasında bir mübadelenin imkânlarını geliştirir. Medeniyet daha ilişkiyel bir zeminde antropolojik kültürlerin geride bırakılmasına işaret eder. Bu anlamda medeniyet, saray civilité'sinin saray dışına doğru genişlemesini içerir. Burada akla gelebilecek ilk halka elbette aristokrasinin diğer ya da daha alt kesimleridir. Yerleşik unvanlar üzerinden sarayla düzenli irtibat sahibi olmanın getirdiği bir toplumsallaşmanın ürünüdür bu.

Civilisation kavramı da, onun Mustafa Reşit Paşa tarafından ilk kez kullanılan karşılığı medeniyet de şehirle ilgilidir. Avrupa dillerindeki civil, citizen, citoyen gibi kavramlar cité'den yani şehirden türemiştir. Mustafa Reşit Paşa'da bunun farkında olarak medeniyet'e aynı akıl yürütmeye varmıştır. Bilenler zaten bilir ama bilmeyenler için ifade etmek gerekirse, medine kavramı Arapçada şehir anlamına gelir.

---

* 1 Temmuz 2021, Gazete Duvar.

Avrupa'da şehrin yaklaşık bin yıllık tarihi vardır. Tıpkı üniversite gibi. Feodal çağın derebeylikler şeklinde de tanımlanabilecek dağınık iktidar yapılarında şehirler genellikle o iktidarlara en uzak yerlerde ortaya çıkmıştır. Derebeylik merkezleri daha karasaldır. Oysa şehirlerin deniz ve nehir kıyılarında olmaları daha muhtemeldir. Bugün burjuva dediğimiz toplumsal kesimlerin kökenleri işte bu şehirlerdir. Sanayi Devrimi öncesinde özellikle ticaretten elde edilmiş bir gelire zenginleşen bir sınıftır. Geleneksel anlamıyla bir tür üçüncü sınıftır. Yani aristokrasi ve ruhban sınıfından sonra gelir. Türkçede benim gençliğimde var olan ama sonra yeterince yaygınlaşmayan bir çevirisi vardı burjuvazinin. Kentsoylu denirdi. Aslında orijinal kavramın etimolojik geçmişine oldukça saygılı bir seçenektir, tıpkı medeniyet gibi. Ama pek tutmadı ve unutuldu.

İşin aslına bakılırsa organik sınıf yoktur. Sınıf ve tüm diğer toplumsal tabakalanma biçimleri tarihseldir. Hiçbiri kendi vakumunda oluşmamıştır. İlişkiseldirler. Yine Norbert Elias'ın kitabına baktığımızda yükselen burjuvazi ile inişe geçen aristokrasi ve saray arasında bizim genelde sandığımızda çok daha güçlü bir irtibat olduğunu görürüz. Buzdağının görünen yüzünde daha çok toplumsal devrimler, giyotinler, havada uçan kelleler vardır. Feodalizmden kapitalizme geçiş, derebeyliklerden merkezi monarşiler üzerinden ulus-devletlere dönüşüm elbette sancısız olmamıştır. Ancak yüzeyde gördüğümüz büyük değişimin altında, buzdağının pek görünmeyen yüzünde aslında bir devamlılık da söz konusudur. Örneğin Norbert Elias'a göre, Fransız Devrimi gerçekleştiğinde Fransız aristokrasisi içinde burjuva kökenliler çok ciddi oranı temsil ediyorlardı. Bu zümre kan bağı anlamında soylu değildi. Ancak dara düşmüş aristokratlardan toprak satın alarak, evlenme yoluyla unvan elde etmişlerdi.

İşte bu kesim saraydan, aristokrasiden burjuvaziye kültürel sermaye aktarımının tipik bir tezahürüydü. Civilisation bir bakıma, saraylı ve aristokratik civilité'nin şehir kaynaklı sermayeyle bir araya gelmesinin bir sonucuuydu. Norbert Elias bunu kitabında en ince

ayrıntılarıyla, mutfak, yeme, içme, giyinme, tuvalet alışkanlıkları üzerinden anlatır. Bir bakıma yeni yükselen burjuvazi, sarayı ve aristokrasiyi, onların kültürünü temellük ettikten sonra tarihe gömmüştür. Burjuvazi aristokrasiyi içererek aşmıştır. Hegel tam da buna Aufhebung diyordu. Tarihe sadece değişim üzerinden bakarsak bu ayrıntıları görmek o kadar da mümkün olmaz. Ancak tarih sadece değişimlerin değil, devamlılıkların da tarihidir.

Fransız Devrimi simgesel olarak burjuva iktidarının ve ulus-devletin konsolide olmasıdır elbette. Ulus ise bir hazır yapıt değildir. Tarihin kısık ateşinde pişmiş, aslında arkasında bir sınıfın, yani burjuvazinin güçlü iradesi olan bir tarihsel realitedir. Ulus-devletin inşa süreci ise bir bakıma bu kültürel inşanın diğer toplumsal sınıflara, kesimlere taşınmasından başka bir şey değildir. Örneğin önce zorunlu askerlik, sonra zorunlu ulusal eğitim burjuva kültürü içinde çözülmüş olan saray civilitésinin diğer kesimlere de zerk edilmesinin temel araçları olmuştur.

Artık kimilerine oldukça ağır gelecek bir laf etmenin sırası geldi: Bugün medeniyet dediğimiz şeyin kökeni aslında Avrupa yüksek aristokrasisinin kültürüdür. Bunu önce içselleştiren, sonra da toplumsallaştıran ve küreselleştiren ise burjuvazidir. Medeniyetin arkasında bir sınıf vardır ve onun adı da burjuvazidir. Bütün artılarıyla, eksileriyle, hatalarıyla, sevaplarıyla medeniyet bir sınıfın tarihin direksiyonunu ele almasının bir ürünüdür. Hatta proletarya bile bunun bir sonucudur. Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'sunu böylesi bir idrak olmadan okuduğunuzda o metne nüfuz etmeniz o kadar da kolay olmayabilir. Metinde, yazarlar aslında gömmek istediklerini öve öve bitiremezler. Marx ve Engels elbette bunu yaparken aslında komünist devrimin insanlığa katacaklarını ima etmek için el yükseltiyorlardır. Ancak yine de komünizmin manifestosunu yazarken bile burjuvazinin kıymetini bilmeleri müthiş bir tarih bilincinin işaretidir.

“Burjuvazinin Sosyolojisi II” başlığı altında meselenin Osmanlı-Türkiye tecrübesinde nasıl cereyan ettiğini tasvir etmeye çalışacağım.

BURJUVAZİNİN SOSYOLOJİSİ II*

Gazete Duvar’da yazdığım “Burjuvazinin Sosyolojisi I” başlıklı yazıda bir sınıf olarak burjuvazinin Avrupa tarihindeki rolünü ve bunun medeniyet kavramının gelişmesiyle ilişkisini ele almıştım. Bu yazıda ise meselenin Osmanlı-Türkiye tecrübesinde nasıl geliştiğini tartışmak istiyorum. Elbette yazıya doğrudan burjuvazinin Avrupa tarihine özgülüğünün altını çizip, Osmanlı-Türkiye tarihinde bunun tam olarak karşılığı olmadığını tespit edip, ülkenin bütün sorunlarını bununla açıklayabiliriz. Bu, daha önceki bazı yazılarımda ifade ettiğim bir tür “yokluk envanteri” şeklinde bir tutuma tekabül eder ve tipik bir modernleşme toplumu sendromudur. Bu tutumun aslında aynadaki aksi olan bir diğer tutum da zaten Türkiye’yi başka hiçbir toplumla benzer, karşılaştırılabilir görmediği için tam tersi bir şekilde sosyal bilim yapma imkânlarını yok eder. Mesele, bütün dünyanın verileriyle birlikte Türkiye’yi ele almak ve benzerlikleri, farklılıkları tarihsel, sosyolojik nedenselliği içinde tartışabilmektir. Bu şekilde hem sosyal bilim yapmış olursunuz hem de ülkenin meselelerini bu dünyanın bir parçası olarak tartışmış olursunuz. Belki ikisi aynı şeydir zaten.

Önceki yazımda Norbert Elias’tan yola çıkarak medeniyetin bir bakıma burjuva kültürü olduğunu ve bunun da kentsoyluluğun saray ve aristokraziyle ilişkisi içinde anlaşılabileceğini ileri sürmüştüm. Yani medeniyetin bir ucu kente diğer ucu da saray aristokrasisine dayanıyordu. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı-Türkiye tecrübesinin değişim ve devamlılık diyalektiğini, yani Hegel’in deyimiyle

---

* 8 Temmuz 2021, Gazete Duvar.

Aufhebung'u pek de iyi yönetemediğini söyleyebiliriz. Elbette Osmanlı tecrübesindeki saray ve aristokrasinin Avrupa ile benzer olmadığı doğrudur. Ancak bu yazıdaki derdim bazı noktaları sabit bırakarak sadece ana temaya odaklanmak. Şöyle bir soru pek anlamsız değildir: Modernleşme döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda en medeni aile ve zümre hangisidir? Cevabın bir şekilde Osmanlı hanedanı ve yüksek bürokrasisi olduğu aşıkârdır. Göreli olarak dünyadan en çok haberdar olan, dünyayla en geniş ilişkileri olanlar da onlardır. Ancak Osmanlı-Türkiye tarihinin en önemli kayıplarından biri bu sosyolojik tecrübenin politik kopuşlar sırasında yeterince temellük edilememiş olmasıdır. Bu mutlaka İngiltere'de olduğu gibi anayasal monarşinin devamı anlamında değildir. Fransada en radikal burjuva devrimlerinden biri vuku bulmasına, Cumhuriyet'e geçilmesine rağmen kopuş içinde bile süreklilik sağlanabilmiştir.

Meselenin diğer önemli bir boyutu daha önce ifade ettiğim gibi kentsoyluluk meselesidir. Osmanlı'nın elbette çok ciddi ve derin bir kentli kültürü vardı. Ancak bu kentli kültür önemli bir oranda ulus-devletleşme sürecinde heba edildi. Çünkü Osmanlı kentsoyluluğu içinde Müslüman olmayanlar çok önemli bir yer tutuyordu. Ne de olsa Osmanlı bir imparatorluktu ve demografisi millet sistemine dayanıyordu. Ancak monarşiden cumhuriyete geçerken bu tecrübe alenen tasfiye edildi. Ermenilerin başına gelenler, Rumların büyük bölümünün mübadele edilmesi bu tasfiye sürecinin ana eksenleridir. Bu süreçte katledilenler, göç etmek zorunda kalanlar, mübadele edilenler ortalamadan daha şehirliyidiler. Çökme kavramının bugün Türkiye'de hâlâ bu kadar yaygın olmasının tarihsel nedenleri vardır.

Bir diğer önemli boyut ise benim daha önce Gazete Duvar'da yazdığım bazı yazılarda ifade ettiğim kitlesel kuşak israflarıdır. Bunun son büyük örneği 12 Eylül 1980 ile gerçekleşen solcu genç tasfiyesidir. Ancak monarşiden cumhuriyete geçerken arda arda gelen savaşlar nedeniyle o dönem için yüksek eğitilmiş kabul edilebilecek genç nüfus kaybı inanılmaz boyutlardadır. Üstelik Osmanlı'da modernleşme

döneminde nitelikli eğitim kurumlarının genellikle merkezde ve diğer büyük şehirlerde bulunduğu göz önüne alınırsa bu gençlerin genel ortalamadan daha kentsoylu oldukları açıktır.

Bütün bunları toplayıp, çarpıp, böldüğümüzde Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı demografinin hiç de iç açıcı olmadığı görülebilir. Hatta biraz abartma riskini göz önüne alarak biri dar, diğeri geniş iki kesimden söz edebiliriz. Birincisi, en başından beri modernleşmenin öncüsü olmuş bir zamanların çok moda deyimiyile asker-sivil bürokrasi. İkincisi ise çok geniş bir köylülük.

Bu yazıda tartışmaya çalıştığım konu açısından Osmanlı-Türkiye modernleşmesinin taşıyıcı kadrolarının en büyük hatası belki de buradaydı. Kafalarında modern olmak, hatta bütün toplumu modern kılmak gibi bir fantezi vardı ancak modern olmanın aslında ne olduğu hakkında pek de fikirleri yoktu. Belki de o nedenle şekli unsurlar, benim antropolojik kültür dediğim alandaki değişimler daha fazla öne çıktı. Oysa Avrupa tecrübesinde daha önce belirttiğim gibi kentsoylu sermaye birikimi (aynı zamanda kültürel) ve saray aristokrasinin kültürünün bir araya gelmesiydi medeniyeti mümkün kılan. Türkiye'de modernleşmeciler ise Osmanlı-Türkiye tarihini, bunlara benzeyen birikimleri olan neredeyse tüm unsurların tasfiyesinin tarihi kıldılar. Yani daha sonra *Yaban* diye müthiş bir romanın yazılmasına neden olan tarihsel koşulları bizzat kendileri ürettiler. Mevcut Türkiye'de çökmenin de, zengin olup da burjuva (kentsoylu) olamamanın da, yaygın medeniyet açığının da, hatta kimilerince en önemlisi olan 8500 dolar civarı kişi başına düşen GSMH'nin de soy kütüğünü araştırmaya buralardan başlamak gerekir.

FUTBOLUN ULUSAL ALEGORİSİ I*

Ulusal alegori terimini F. Jameson'a borçlu yuz. Jameson bu terimle bir zamanların deyişiyile üçüncü dünya ülkelerinin edebiyatlarının zorunlu olarak alegorik olduğunu ileri sürmüştü. Tahmin edilebileceği gibi bu iddia özellikle "üçüncü dünya ülkelerinde" ciddi bir tepkiye neden olmuştu. Çünkü Jameson bir bakıma bu ülkelerin modern edebiyatlarının dönüp dolaşıp hep aynı hikâyeleri anlattığını iddia ediyordu. Jameson belki de şuna benzer bir şeyi ifade etmek istiyordu: Örneğin Orhan Pamuk'tan geriye doğru giderek Oğuz Atay'a, Ahmet Hamdi Tanpınar'a hatta Rezaizade Mahmut Ekrem'e ve Ahmet Mithat'a ulaştığımızda, Osmanlı-Türkiye tecrübesinde romanın ulusal alegorisinin modernleşme/batılılaşma olduğunu söylemek çok mu yanlış olur? Bu soru elbette Jameson'a ait değil. Onun meramını "bu topraklar"ı uyguladığımızda karşımıza çıkabilecek olası bir soru olarak aklıma geldi sadece. Sonuç olarak ben Jameson'un iddiasında çok da haksız olmadığını, hatta onun "üçüncü dünya ülkeleri" için uygun gördüğü nitelemenin aslında bütün modern roman (modernist roman değil) için geçerli olabileceğini düşünüyorum. Konuya ilgi duyanlar *Poetik ve Politik* başlıklı kitabımın "Ulusal Alegori" bölümüne göz atabilirler.

Ama bu yazıdaki esas derdim edebiyat, roman değil. Lafı futbola getirmeye çalışacağım. Ana sorum şu: Acaba Jameson'un modern edebiyat için öngördüğü ulusal alegori terminolojisini futbol için de kullanabilir miyiz? Teşbihte hata olmazsa güvenerek ülkelerin, toplumların futbol dünyalarının da temel bir alegoriye dayanabileceğini söyleyebilir miyiz? Biraz daha ileri giderek ülkelerin zihniyet dünyalarıyla, onları temsil eden ulusal futbol takımlarının top oynama

---

* 15 Temmuz 2021, Gazete Duvar.

biçimleri arasında bir paralellik kurabilir miyiz? Açıkçası yukarıdaki sorulara olumlu cevap vermeye oldukça meyilliyim. Bu yazıyı yazma cüretim de buradan kaynaklanıyor zaten.

1974'ten beri bütün Dünya Kupası ve Avrupa Şampiyonası finallerini takip ettim. Bu tecrübeden yola çıkarak, teknik direktörleri ve futbolcuları süreç içinde değişse bile ülkelerin ulusal futbol takımlarının bu değişim içinde aynı zamanda devam eden bir karakterleri, ethosları olduğunu düşünüyorum. Özellikle de uzun süreli turnuvalarda bu karakter ve ethosun en az teknik direktörlerin becerisi ya da futbolcuların yeteneği kadar etkili olabileceğini sanıyorum. Bunun en tipik örneklerinden biri ise İtalya. Dünya futbol tarihine bakıldığında İtalya'nın bu tür turnuvalarda en başarılı olan takımlardan/ülkelerden biri olduğu aşikârdır. İşin ilginç yanı İtalya'nın genel olarak turnuvalara favori olarak başlamasının oldukça ender olmasıdır. İtalya grup maçlarını üç beraberlikle tamamlayıp zar zor gruptan çıkıp kupaya ulaşabilmiştir. Rossi'li İtalya, belki de dünya futbol tarihinin en iyi futbolunu oynayan Socrates'li Brezilya'yı eleyebilmiştir. Pekâlâ, İtalya turnuvalarda bunu nasıl başarmaktadır? Piyasa değeri kendisinden çok daha yüksek olan, dünya sıralamasında kendisinden daha önde olan takımları eleyerek nasıl şampiyon olabilmektedir? Başka bir deyişle İtalya ulusal futbol takımının alegorisi nedir?

Öncelikle İtalya sert bir takımdır. Bugün de bunu sahada görmüyor değiliz ama bu özellik hakemlerin çok daha az kart kullandıkları dönemlerde belki de çok daha önemliydi. Futbol tarihinin en sert faulleri sıralamalarında özellikle İtalyan defans oyuncularını ön sıralarda yer alırlar.

İtalya öncelikle daha sağlam durur. Çok iyi defans yapar. İtalya'ya gol atmak zordur. İtalya'da gol atmak için çok acı çekmeniz gerekir. Hatta son Avrupa futbol şampiyonasında kupaya uzanan İtalyan takımı kendi futbol tarihlerinin en iyi defans yapan İtalyan takımları sıralamasında en ön sıralarda bile yer almaz.

İtalya'yı sadece yıldız futbolcularla, topa sahip olarak, teknik üstünlükle yenemezsiniz. İtalya karşısında tüm maç boyunca fiziken ayakta

kalmanız gerekir. Maçı tek kaleye çevirip, oyunu onun sahasına yıkar-sınız ama İtalya tek bir kornerle, duran topla sizi avlayabilir.

İngiliz ulusal futbol takımının tarihine baktığımızda ise çok farklı bir alegoriye şahit oluruz. Örneğin 1974'ten beri turnuvaları takip eden biri olarak İngiltere'yi hiç kupa kazanırken görmedim. İngiltere'nin turnuva başlangıçlarında İtalya'dan çok daha güçlü addedilen, favori gösterilen takımları oldu. Ama bu takımlardan hiçbiri hedefe ulaşamadı. İtalya ise çok daha mütevazı takımlarla bunu başarabildi.

Açıkçası bu son turnuvada İngiltere'nin oynadığı oyuna baktığımda benim de aklımdan “acaba o sefer bu sefer mi?” diye geçmedi değil. Finalde rakip İtalya olmasaydı belki! Çünkü İtalya karşısında üstelik bir finalde her zaman daha fazlası gerekir. Maçın hemen başında gole ulaşması İngiltere'nin bu fazlayı sahaya yansıtmasını peşinen engelle-di. İtalya maç boyunca hiçbir zaman çok etkili olmasa da Wembley'e çöktü ve bir korner atışından beraberliğe ulaştı. İşte o andan itibaren İngiltere'ye artık daha fazlası değil, çok daha fazlası gerekiyordu çünkü daha önce belirttiğim nedenlerle futbolun rölantisinde İtalya her zaman daha avantajlıdır. Belki buna alegorik üstünlük diyebiliriz.

Ve sonuç olarak maç penaltılara kaldı. Bir turnuva finalinde iş penaltılara kaldığında İtalya İngiltere'yi sadece ulusal alegorisiyle bile yenebilir. Başka hiçbir şeye ihtiyaç yoktur. Elbette İtalya'nın da penaltı-larla kaybettiği olmuştur. Bakınız Baggio. Ama istisnalar sadece kuralı doğrulamak için mevcuttur. Üstelik beş penaltıdan üçünü oyuna sonradan giren oyunculara atırırsanız, hatta bu üçünden de ikisini yüz yirminci dakikada penaltı atmaları için oyuna alırsanız, İtalya sizi yüz yirmi dakikalık terin alegorisiyle yener.

“Futbolun Ulusal Alegorisi II” başlıklı bir yazıyla Türkiye ulusal futbol takımlarının alegorisini ele almayı deneyeceğim. Umarım bece-ririm. İzniniz olursa bu iki yazıyı çok yakın zamanda kaybettiğimiz çok iyi bir insan ve çok iyi Beşiktaşlı olan sevgili dayım Sahir Çorakçı'ya ithaf etmek istiyorum. Nur içinde yatsın.

FUTBOLUN ULUSAL ALEGORİSİ II*

Türkiye ulusal futbol takımı pandemi nedeniyle 2021'de oynanabilen 2020 Avrupa Futbol Şampiyonası finallerinde grubunda yaptığı üç maçı da kaybederek elendi. Üstelik bu üç maçta da ne oyun stratejisi, taktikleri açısından ne de oyuncu performansları açısından sahada tutunamadı. Hiçbir maçta kazanma hatta berabere kalma alametleri gösteremedi. Ve bu sonuç ülkede çok büyük bir tepki yarattı.

Aslına bakılırsa Türkiye ulusal futbol takımı dördüncü sıradan girdiği bir grubu dördüncü sırada tamamlamıştı. Gruptaki takımların dünya sıralamasında yerleri şu şekildeydi: İtalya yedinci, İsviçre on üçüncü, Galler on yedinci ve Türkiye yirmi dokuzuncu. Sonuç olarak grubu İtalya dokuz puanla birinci, Galler dört puanla ve averajla ikinci, İsviçre yine dört puanla ve averajla ikinci ve Türkiye sıfır puanla dördüncü sırada bitirdi. Takımların dünya sıralamasındaki yerleriyle grup performansları karşılaştırıldığında sürprize benzeyen tek şey on yedinci sıradaki Galler'in on üçüncü sıradaki İsviçre'yi averajla da olsa geride bırakmasıydı. Onun dışındaki her şey eşyanın tabiatına uygun gibi gözüküyordu.

Takımın grup maçlarındaki genel performansı gerçekten çok kötüydü ama sonuçlar esas alındığında aslında pek de sıra dışı bir şey yoktu. Peki o zaman bütün bu gürültünün kaynağı neydi? Neden beklentiler bu kadar yüksekti? Türkiye ulusal takımları niçin hep olağanüstü sonuçlar beklentisiyle bu tür turnuvalara giriş yapıyordu? Benim bizzat şahit olduğum dönemde zaman zaman yarı final gibi önemli başarılar elde etmesine rağmen bu başarılar neden istikrar kazanamıyordu? İşte

---

* 22 Temmuz 2021, Gazete Duvar.

bütün bu sorular Türkiye ulusal futbol takımının bir ulusal alegorisi olabileceğini ima ediyor. O zaman Türkiye’de futbolun ulusal alegorisi ne olabilir? Bu soruyu sorunca aklıma hemen istikrasızlık, kurumsal-laşamama, ergenlik gibi kavramlar geliyor.

Gazete Duvar’da yazdığım “Futbolun Ulusal Alegorisi I” başlıklı yazıda belirttiğim gibi Dünya Kupası ve Avrupa Şampiyonası finallerini 1974’ten beri takip ediyorum. Benim takip ettiğim süre içinde zaten Türkiye ilk kez 1996 Avrupa Şampiyonası finallerine katıldı. Daha sonra bir Dünya Kupası ve bir Avrupa Şampiyonası yarı finali gördü Türkiye. Bu iki yarı final oldukça önemli başarıları Türkiye futbolu için ancak bu başarıları geçici olmaktan çıkarabilecek bir istikrar hiçbir zaman sağlayamadı. Türkiye futbolda hiçbir zaman finallere düzenli olarak katılabilen bir takım olmadı.

Söz konusu dönemde Türkiye sadece üç teknik direktörle şampiyona finallerine dâhil olabildi. Bunlar Fatih Terim, Mustafa Denizli ve Şenol Güneş’dir. Yani Türkiye 1996-2021 arasındaki çeyrek asırda finallere katılabilen sadece üç teknik direktör üretebildi. Ülkenin ulusal futbol takımını bir çeyrek asır boyunca bir bakıma bu üç isime bağımlı kalmasını, ülkenin yurt dışına teknik direktör ihraç edemiyor olması gerçeğiyle birlikte düşündüğümüzde, bu konuda ciddi bir zaaf içinde olduğumuz söylenebilir. Teknik direktör üretememe aslında oyun ve strateji üretememeyle doğrudan bağlantılı bir şey. Türkiye ulusal futbol takımlarının hiçbir zaman İtalya gibi, Brezilya gibi, Almanya gibi, Hollanda gibi bir oyun kültürü olmadı, olmadı. Belki zaman zaman bu takımları yenebildik ama bunlar genellikle gündelik başarılar olarak tarihte yer aldılar.

Oyun kültürü ve kurumsallaşmış strateji açığı genelde hep motivasyon ve jenerasyon yakalamayla ikame edildi. Bir ulusal futbol takımının başarı ya da başarısızlıkları değerlendirilirken motivasyon kavramı bu kadar çok kullanılıyorsa, bu durum aslında söz konusu takımın ciddi bir oyun planı olmadığına işaretidir. Motivasyon kaliteli bir oyun planının verimini arttırabilir elbette ama tek başına başarının garantisi asla olmaz.